

ביאורים

לאחר שהרמב"ם הסביר לנו את מהותה של התשובה ואת דרכי הכפרה על החטאים, הוא מבאר את משמעות מעשיו של האדם. כל מעשה שאנו עושים הוא בעל חשיבות מכרעת לגבי המשך חיינו והעולם כולו. לכן התשובה, המאפשרת תיקון לכל העברות, משמעותית כל כך. הרמב"ם הקדים תרופה למכה, וביאר את מהותה וגדריה של התשובה כדי שהלומד יידע מה לעשות במקרים שיפורטו בפרק זה.

בראש הפרק הרמב"ם פותח בהכרזה. לכל אחד מבני האדם יש זכויות ועונות. יכולים להימצא יחידים ללא עוון, כמו שהגמרא מספרת על אותם שמתו רק בגלל חטא אדם הראשון ולא בגלל חטאיהם [שבת נה ב], אבל בדרך כלל, לכל אחד יש מאזן של זכויות ועונות.

הרמב"ם מחדש שלא רק לאדם הפרטי יש מאזן שעליו הוא נידון אלא גם לכל מדינה ואף לעולם כולו יש דין. מתי נעשה הדין של כל מדינה ושל כל העולם? דין זה נעשה כאשר ישנו זמן מיוחד בו הקב"ה צריך לשקול אם יש זכות לאדם או למדינה או לעולם להמשיך להתקיים. כאשר אדם מוטל על ערש דווי ומפרפר בין חיים למוות, נעשה דין בשמים ובו דנים אם להעניק לו חיים או לתת לו למוות. לפי המאזן של חייו, דהיינו לפי הכיוון הכללי הרוחני שבו הוא צעד, הקב"ה דן אם ראוי לתת לו להמשיך לחיות כדי להמשיך להופיע את דבר ה' בעולם או שמא צריך להפסיק את חייו, מכיוון שאינו הולך בדרך הנכונה. וכן כל מדינה, בזמן צרה או מלחמה, הקב"ה דן האם ראוי לה להינצל מחרב הכובש או לא. במקרה זה המדינה יכולה להיחרב אך יחידים שבה, שהם צדיקים, יכולים להינצל ולברוח למדינה אחרת. וכן בנוגע לעולם כולו, כאשר נעשים מעשים נוראיים, כמו בתקופת דור המבול, הקב"ה דן מחדש את העולם כולו. אם רבו העוונות העולם נידון לכליה חלילה, אך הצדיקים יינצלו ויימלטו מהכיליון.

הרחבות

• צדיקים נחתמים לחיים

מִיָּד הוּא מֵת בְּרִשְׁעוֹ. רבים מקשים על הרמב"ם כיצד הוא קובע כי הרשעים מתים מייד, והלא אנו רואים שרשעים חיים (עיין בראב"ד במקום).

על כך כתבו התוספות: "דקרי הכא גבי רשעים מיתה וגבי צדיקים חיים כלומר לחיי העולם הבא" (תוספות מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב ד"ה "ונחתמין"). ועיין עוד בכסף משנה, לחם משנה ו"עקידת יצחק" שער סז).

• מתן שחרן של מצוות

וְאִין שׁוֹקְלִין אֶלְא בְּדַעְתּוֹ שְׁלָא דַּעוּת. המקור לכך שאיננו יכולים לחשב את שחר המצווה נמצא במשנה במסכת אבות: "הוה זהיר במצווה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שחרן של מצוות" (פרק ב משנה א). על כך מסביר שם הרמב"ם שאמנם את מתן שחרן של מצוות "לא תעשה" אנו יכולים לדעת לפי דרגת חומרת העונש עליהן, אך במצוות "עשה" - "לא נתבאר שחר כל אחת מהן מהו אצל ה', עד שנדע מה מהן יותר חשוב ומהו למטה מזה, אלא ציוה לעשות מעשה פלוני ופלוני, ולא ייודע שחר איזה משניהם יותר גדול אצל ה', ולפיכך ראוי להשתדל בכלן", ומשום כך "אם הזדמן לך מעשה מצווה, אל תעבור ממנו ותניחנו כדי לעשות מצווה אחרת". וזאת אנו למדים מכך שהתורה העלימה מאיתנו את מתן שחרן של מצוות אלו.

אלא שבהמשך דברי המשנה שם: "הוהי מחשב הפסד מצווה כנגד שכרה", מפרש הרמב"ם פירוש מקורי שלמרות הכתוב לעיל יש לנו יכולת לשער את שחר המצוות, וזאת על פי כלל שמייסד שם "שכל מצוות עשה שתמצא שחייב בעברה עליה חיוב גדול - תדע שבקיומה גם כן שחר גדול".

שאלות לדין

- א. מה אפשר ללמוד מהקביעה של הרמב"ם ש"לכל אחד ואחד מבני אדם יש זכויות ועונות"?
- ב. לאור דברי הרמב"ם שיש זכות גדולה שנשקלת כנגד כמה עוונות, האם ניתן לומר ולהחליט מי רשע ומי צדיק?

פרק שלישי

מאזן הזכויות והחלק לעולם הבא

א פֶּל אַחַד וְאֶחָד מִבְּנֵי הָאָדָם יֵשׁ לוֹ זְכוּיֹת וְעוֹנוֹת: מִי שֶׁזְּכִיּוֹתָיו יִתְרוֹת עַל עוֹנוֹתָיו - צְדִיק בִּינוּנֵי רִשְׁעֵי

א וְכֵן הַמְּדִינָה: אִם הָיוּ זְכוּיֹת פֶּל יוֹשְׁבֵיהָ מְרֻבּוֹת עַל עוֹנוֹתֵיהֶם - הָרִי זֹו צְדָקָת; וְאִם הָיוּ עוֹנוֹתֵיהֶם מְרֻבִּין - הָרִי זֹו רִשְׁעָה. וְכֵן פֶּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ.

ב אָדָם שֶׁעוֹנוֹתָיו מְרֻבִּין עַל זְכוּיֹתָיו - מִיָּד הוּא מֵת בְּרִשְׁעוֹ, שְׁנֹאמֵר: "עַל רֹב עֲוֹנָי" (ירמיה ל"ד; שם ל"ט; הושע ט"ז). וְכֵן מְדִינָה שֶׁעוֹנוֹתֵיהָ מְרֻבִּין - מִיָּד הִיא אוֹבְדָת, שְׁנֹאמֵר: "זַעַקַת סָדָם וְעַמָּהּ כִּי רָבָה" (בראשית י"ח). וְכֵן פֶּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ: אִם הָיוּ עוֹנוֹתֵיהֶם מְרֻבִּין - מִיָּד הֵן נִשְׁחָתִין, שְׁנֹאמֵר: "וַיִּרְא יי כִּי רָבָה רַעַת הָאָדָם" (שם ו"ה).

ב וְשִׁקוּל זֶה אֵינוֹ לְפִי מִנְּנֵן הַזְּכוּיֹת וְהָעוֹנוֹת אֶלְא לְפִי גְדֻלָּתָן: יֵשׁ זְכוּת שֶׁהִיא כְּנֶגֶד כְּמָה עוֹנוֹת, שְׁנֹאמֵר: "עַן נִמְצָא בּוֹ דָּבָר טוֹב" (מלכים א' י"ד, י"ג), וְיֵשׁ עוֹן שֶׁהוּא כְּנֶגֶד כְּמָה זְכוּיֹת, שְׁנֹאמֵר: "וְחוֹטָא אַחַד יֵאבֵד טוֹבָה הַרְבֵּה" (קהלת ט"ח). וְאִין שׁוֹקְלִין אֶלְא בְּדַעְתּוֹ שְׁלָא דַּעוּת, וְהוּא הַיָּדַע הַיֵּאָף עוֹרְכִין הַזְּכוּיֹת כְּנֶגֶד הָעוֹנוֹת.

ג כֹּל מִי שֶׁנֶּחֱם עַל הַמַּצְווֹת שֶׁעָשָׂה, וְתָהָה עַל הַזְּכוּיֹת, וְאָמַר בְּלִבּוֹ 'וְמָה הוֹעֵלְתִי בַעֲשִׂיתִי? אוֹלֵי לֹא עָשִׂיתִי אוֹתוֹ!' - הָרִי זֶה אַבֵּד אֶת כָּלּוֹ, וְאִין מְזַכְּרִין לוֹ שֶׁם זְכוּת בְּעוֹלָם, שְׁנֹאמֵר: "צְדָקַת הַצְּדִיק לֹא תִצְלָנוּ בְּיוֹם רִשְׁעוֹ" (יחזקאל ל"ב, ו'שם; פשט) - אִין זֶה אֶלְא בְּתוֹהָה עַל הָרִאשׁוֹנוֹת.

ג כְּשֶׁם שֶׁשׁוֹקְלִין עוֹנוֹת אָדָם וְזְכוּיֹתָיו בְּשַׁעַת מִיתָתוֹ, כֹּף בְּכָל שְׁנָה וְשְׁנָה שׁוֹקְלִין עוֹנוֹת פֶּל אַחַד וְאֶחָד מִבְּנֵי הָעוֹלָם עִם זְכוּיֹתָיו בְּיוֹם טוֹב שֶׁלְרָאשׁ הַשְּׁנָה. מִי שֶׁנִּמְצָא צְדִיק - נֶחֱתָם לְחַיִּים, וְמִי שֶׁנִּמְצָא רִשְׁעֵי - נֶחֱתָם לְמִיתָה. וְהַבִּינוּנֵי - תוֹלִין לוֹ עַד יוֹם הַפְּגוּרִים: אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה - נֶחֱתָם לְחַיִּים; וְאִם לֹא - נֶחֱתָם לְמִיתָה.

זְכוּיֹת פֶּל יוֹשְׁבֵיהָ - אפילו רובם רשעים, אך יש בעיר מעט צדיקים שזכויותיהם רבות, הן מטות את דינה לכף זכות. **מִיָּד הוּא מֵת בְּרִשְׁעוֹ** - נגזר דינו למוות ונחשב מת, ואף על פי שהוא אוכל ומרגיש (ראה סה"מ ל"ח; מו"נ א, מב), כעין "אותה הנפש שפרשה מן הגוף בעולם הזה" (להלן ח.ב. וראה ביאורו שם). **מִיָּד הִיא אוֹבְדָת** - העיר נידונה להיחרב כסדום ועמורה, ותושביה הצדיקים ניצולים (ק). **מִיָּד הֵן נִשְׁחָתִין** - האנשים הרשעים שבעולם, אך העולם עצמו נשאר קיים, כמו במבול (ק). **שְׁנֹאמֵר** - בדברי אחיה הנביא אודות אביה, בנו של ירבעם המלך: "וְסָפְדוּ לוֹ כֹּל יִשְׂרָאֵל וְקָבְרוּ אוֹתוֹ כִּי זֶה לְבִדּוֹ יָבֵא לְיִרְבְּעָם אֶל קָבְרוֹ, יַעֲן נִמְצָא בּוֹ דָּבָר טוֹב אֶל ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית יִרְבְּעָם". ולעולם אין המצוות נמחקות בגלל העברות, ואין העברות נמחקות בגלל המצוות (פח"מ אבות ד, כח; איגרת השמד, חלק א). **תָּהָה** - התחרט. **אוֹלֵי** - הלוואי. **שְׁנֹאמֵר** - "אמר אל בני עמך צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו וירשעת הרשע לא יקשה ביה ביום שובו מרשעו". והעברות נמחקות רק בגלל תשובה, והמצוות נמחקות רק כשהאדם מתחרט עליהן. **נֶחֱתָם לְחַיִּים וכו'** - וכן נידון האדם לבריאיות ולמחלה וכדומה (פח"מ ר"ה א, ב). **וְאִם לֹא נֶחֱתָם לְמִיתָה** - מפני שנוסף לו עוון על שלא חזר בתשובה (לח"מ).

ביאורים

בנוסף לדין שיש לכל אדם כאשר הוא מוטל בין חיים למוות ישנו דין נוסף בראש השנה. בדין זה נידון האדם הפרטי וגם העולם כולו. בגלל שלדין זה יש משמעות קריטית על המשך חייו בשנה הקרובה וצריכים לשים לב על דרכינו במהלך השנה כולה - לראות את עצמנו כאילו אנחנו חצי זכאים וחצי חייבים, שהרי אם נחשיב את עצמנו כרשעים, נחשוב שאין כל סיכוי ונמשיך לחטוא, ואם נראה עצמנו כצדיקים, לא נתעורר לתשובה שהרי אנו כבר צדיקים ונחתם דיננו לטוב. זו הסיבה לכך שנהגו כל ישראל להרבות במצוות בעשרת ימי תשובה - כיוון שכולנו בחזקת בינוניים צריך להרבות בזכויות כדי שנחתם לחיים ביום הכיפורים. אך ישנם כאלו ששקועים בהבלי הזמן ולא עשו חשבון נפש במהלך השנה. תקיעת השופר באה כדי לעורר אותם ולקרוא להם לשיפור מעשיהם. אפילו ברגע האחרון, כשכבר הגיע יום הדין, מצוונו הקב"ה לשמוע קול שופר כדי שגם הישנים יתעוררו.

לאור דבריו אלו של הרמב"ם אנו מוצאים שני סוגי אנשים; כאלו שעושים חשבון נפש במהלך השנה כולה, וכאלו שישנים כל השנה ושוגים בהבלי הזמן. החטאים של שני סוגי אנשים אלו נובעים ממקום שונה. החטאים של בעלי חשבון הנפש נובעים מכך שהם נמצאים בעולם הזה ואין צדיק אשר לא יחטא. לעומת זאת, חטאי הישנים נובעים מזלזול וחוסר אחריות מצידם. לכן ניתן להבין את חשבוננו של הקב"ה. אם זכויותיו של האדם מרובים מעוונותיו מהחטא השלישי ואילך מתברר שמגמת חייו היא לעשות טוב וכל חטאיו נובעים מהימצאותו בעולם מסובך עם פיתויים רבים. לכן שתי העברות הראשונות, שנבעו מכורח המציאות, נמחקות וכך שאר העבירות. אך אדם שגם לאחר העברה השלישית מתברר שעוונותיו מרובים מזכויותיו מגמת חייו אינה טובה. עברותיו אינן נובעות מכורח אלא מבחירה ורצון, ולכן נידון על כל עוונותיו.

הרחבות

• עשרת ימי תשובה

ולעסק במצוות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מפל ימות השנה. כתב השולחן ערוך: "בכל הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים מרבים בתפלות ותחנונים... אף מי שאינו נוהר מפת של כותים, בעשרת ימי תשובה צריך לזוהר" [שולחן ערוך או"ח סימנים תרב - תרג]. על יסוד דברים אלו פסק ר' שלמה גנצפריד ש"ראוי לאדם שיתנהג בימים אלו גם בחומרות שאינו נוהג בהם כל השנה כי גם אנו מבקשים מאת ה' יתברך שמו שיתנהג עמנו בחסידות והאוכל כל השנה פת פלטר לא יאכל בימים אלו כי אם פת ישראל וכדומה לזה" (קיצור שולחן ערוך סימן קל סעיף ב).

שאלות לדין

- א. מהו, אם כן, הטעם למצוות שופר בראש השנה, גזרת מלך, או לרמוז לאדם לשוב בתשובה?
- ב. "שיראה עצמו... חציו זכאי וחציו חייב", האם זוהי הסתכלות אמיתית או מלאכותית?

להצלת שמר בן יגיל

אין מחשבינו עליו תחלת עוון שחטא בו - אין הכוונה לוותר על העונש על העוון (ראה לעיל, ביאור 2ב), אלא רק לצורך חישוב המאזן הכללי. לצורך זה, העוונות הראשוניים עדיין לא נשתרשו כמו מעוון שלישי ואילך. **כנגד** - שווים ל-. **מעבירים כל עוונותיהו ראשון ראשון וכו'** - וכך התהליך בא להדגיש את האופן שהתמודדות של מאזן המצוות עם עברה אחת גוררת התמודדות מצלחת אחרת. **שלא הניח תפלין מעולם** - אף על פי שעונו חמור, העולם הבא אינו נמנע ממנו. **דיני אותו כפי חטאיו** - למרות שזכויותיו ועוונותיו הם מחצה על מחצה, עוונותיו אינם נמחלים בזה אחר זה אלא הוא נידון עליהם כרשע. **עולם הבא** - עולם הנצח לנפשו של האדם לאחר מיתתו. **הרשעים שעוונותיהו מרביין... ויש להו חלק לעולם הבא** - "וכאשר יהיו קיימים לאדם כל היסודות הללו ואמונתו בהם אמתית, הרי הוא נכנס בכלל ישראל, וחובה לאהבו ולחמול עליו, וכל מה שציווה ה' אותנו זה על זה מן האהבה והאחוה, ואפילו עשה מה שיכול להיות מן העברות מחמת תאוותו והתגברות יצרו הרע, הרי הוא נענש לפי גודל מריו, ויש לו חלק, והוא מפושעי ישראל" (פתי"מ סנהדרין יא, א. ראה למשל גולה ואבה יא, ב). **חסידי אמות העולם** - גויים המקבלים עליהם לקיים שבע מצוות בני נח, מפני שכך ציווה להם ה' ביד משה (מלכים ח,יא).

השופר בראש השנה ותודעת התשובה

11 אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הפתוב, רמז יש בו, פלומר: עורו עורו ישינים משנתכם, והקיצו נרדמים מתרדמתכם, ונפשו במעשיכם, וחרו בתשובה, וזכרו בנראכם; אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומועלליכם, ויעזב כל אחד מקם דרפו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

12 לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה פלה פאלו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם - חציו זכאי וחציו חייב. חטא חטא אחד - הרי הכריע עצמו והכריע את כל העולם פלו לכף חובה, וגרם להו השחתה. עשה מצוה אחת - הרי הכריע את עצמו והכריע את כל העולם פלו לכף זכות, וגרם להו תשועה והצלה. זה הוא שפאמר: "וצדיק יסוד עולם" (משלי י,כה) - זה שצדק עצמו הכריע את כל העולם פלו והצילו.

13 ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסק במצוות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מפל ימות השנה, ונהגו פלם לקום בלילה בעשורת ימים אלו ולהתפלל בבתי פנסיות בדברי תחנונים ודברי פבושין עד שיאור היום.

מעביר ראשון

14 בפעה ששוקלין עונות אדם עם זכיותיו - אין מחשבינו עליו תחלת עוון שחטא בו, ולא שני, אלא משלישי ואילך. אם נמצאו עוונותיו משלישי ואילך מרביין על זכיותיו - אותן שני העונות מצטרפין, ודיני אותו על הכל.

15 ואם נמצאו זכיותיו פנגד עוונותיו אשר מעוון שלישי ואילך - מעבירים כל עוונותיו ראשון ראשון; לפי שהשלישי נחשב ראשון, שפבר נמחלו השנים, וכן הרביעי הרי הוא ראשון, שפבר נמחל השלישי, וכן עד סופן.

16 במה דברים אמורים? פייחיד, שפאמר: "הן כל אלה יפעל אל, פעמים שלוש עם גבר" (איוב לב,טו). אכל הצבור - תולין להן עוון ראשון ושני ושלישי, שפאמר: "על שלשה פשעי ישראל, ועל ארבעה לא אשיבנו" (עמוס ב,ו). וקשמתשבינו להם על דרך זו - מחשבינו להן מרביעי ואילך.

חלק לעולם הבא

17 הבינוניים - אם היה בכלל מצוה עוונות שלהן שלא הניח תפלין מעולם, דיני אותו כפי חטאיו, ויש לו חלק לעולם הבא. וכן כל הרשעים שעוונותיהו מרביין - דיני אותו כפי חטאותיהו, ויש להו חלק לעולם הבא. שפל ישראל יש להו חלק לעולם הבא, אף על פי שחטאו, שפאמר: "ועמך פלם צדיקים, לעולם יירשו ארץ" (ישעיה ס,כא); "ארץ" זו - משל, פלומר: ארץ החיים, והיא העולם הבא. וכן חסידי אמות העולם - יש להו חלק לעולם הבא.

רמז יש בו - כשם שבעבר, תקיעת השופר באה להעיר את העם לקראת אויב הקרב ובא לעיר, כך השופר בא להעיר את הבריות מתרדמת הזמן. **עורו עורו** - קריאה לבני האדם 'הישנים את חייהם'. **בהבלי הזמן** - בצורכי השעה ובדבקות בחומר. **שוגים** - דבקים, שאין מחשבתם פנויה לדבר אחר. **לפיכך צריך כל אדם וכו'** - דרך שיחיה בה האדם כל השנה כשהוא מודע לחשיבות מעשיו, ולא יחכה לשופר הבא אחת בשנה שיעיר אותו. **ומפני ענין זה** - שראש השנה הוא יום הדין ובידי האדם להכריע את עצמו ואת העולם לכף זכות (ק). **מראש השנה... בדברי תחנונים** - אחרי ראש השנה, מפני שביום טוב אסור לומר דברי תחנונים. "וכמו שהתפילה היא עבודה נכבדה מאד... העבודה היותר נכבדה, והוא שיהיו שבתות למנוחה ומועדים לשמחה, ולא לעשותם ימי צום ובכי וצעקה" (שו"ת רח; ק; ראה שבת לג,ג). כיום דברי התחנונים קרויים 'סליחות', והם נמשכים מראש חודש אלול ועד יום הכיפורים (בעדות המורח ותימן) או מן השבוע שלפני ראש השנה ועד יום הכיפורים (בעדות אשכנז). **ודברי פבושין** - דברי תוכחה ומוסר הכובשים את הלב ומעוררים את האדם לשוב בתשובה (רשי"י תענית טו,א).

ביאורים

בהלכות הקודמות קבע הרמב"ם שלכל ישראל יש חלק לעולם הבא. אפילו לרשעים שעוונותיהם מרובים מזכותיהם. לעומת זאת, לגויים אין עולם הבא. חוץ מחסידי אומות העולם. הרמב"ם ממשיך בהלכות אלו ואומר שיש אנשים מישראל שאין להם כלל חלק לעולם הבא. החטא שעשו פוגם בשורש האמונה ולכן למרות שעשו מעשים טובים, אין הדבר משפיע לטובה לגבי השכר הנצחי בעולם הבא. הרמב"ם בפירושו למשנה, בהקדמתו לפרק חלק, מונה שלושה עשר עיקרי אמונה, והוא כותב שם שאם "יפקפק אדם ביטוד מאלו היסודות הרי זה יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות, וחובה לשנותו ולהשמידו". ואילו אם מאמין בהם, אף על פי שהוא רשע, יש לו חלק לעולם הבא.

ואלו הן שלושה עשר העיקרים וכנגדם אותם אנשים שאין להם חלק לעולם הבא שהרמב"ם מונה כאן:

- א. כנגד המינים, שהם אלו שכופרים בחמשת היסודות הראשונים ויש להם הבנה מוטעית באלוקות א. מציאות הבורא - "האומר שאין שם אלוה".
- ב. שהבורא הוא אחד - "האומר שיש שם מנהיג אבל הן שנים או יותר".
- ג. שלילת הגשמות מהבורא - "האומר שיש שם ריבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה".
- ד. הבורא קדמון - "האומר שאינו לבדו הראשון וצור לכל".
- ה. רק לבורא ראוי לעבוד - "העובד כוכב או מזל חולתו כדי להיות מליץ בינו ובין ריבון העולמים". כנגד האפיקורסים שהם אלו שכופרים בקשר בין הבורא לנבראים -
- ו. הקשר בין הבורא לנבראים על ידי הנבואה - "האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם".
- ז. נבואת משה רבנו - "המכחיש נבואתו של משה רבנו". כנגד הכופרים בקדושת התורה שבכתב ושבטל פה -
- ח. התורה כולה מן השמים - "האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד".
- ט. נצחיות התורה - "האומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו".
- י. שהבורא יודע מעשה בני אדם - "האומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם".
- יא. שכר ועונש - מי שמומר לכל התורה כולה ורואה רק את מצבם העכשווי של ישראל ושל הגוים הרי הוא כאומר איני מאמין בשכר ועונש, שהרי אם היה מאמין שישראל עוד יקבלו שכר והגויים יענשו על מעלליהם, לא היה הופך למומר.
- יב. יג. אמונה בביאת הגואל ובתחיית המתים - "הכופרים בתחיית המתים ובביאת הגואל".

הרחבות

• אינו גוף ואין לו דמות הגוף

אֵלָא שְׁהוּא גּוּף וְבַעַל תְּמוּנָה. הראב"ד במקום מעיר שאמנם דברי הרמב"ם ביחס לשלילת גשמיותו של הבורא נכונים הם, אך אין זו סיבה לכנות את המאמינים בכך כמינים מכיוון שהתורה שבכתב ושבטל פה מלאה תיאורים גשמיים ביחס לבורא ומכאן המקום לטעות.

בספרו "מורה נבוכים" מרחיב הרמב"ם בעניין הגשמת האלוהות: "אבל כמו שצריך שיתפשט בהמון ויחנכו הנערים על שהשם יתברך אחד ואין צריך שיעבוד זולתו, כן צריך שימסר להם על דרך קבלה שהשם אינו גוף ואין דמיון בינו ובין ברואיו כלל בדבר מן הדברים" [חלק ראשון פרק ל]. "ודע שאתה כשתאמין הגשמה או ענין מעניני הגשם, שאתה מקנא ומכעיס וקודח אש וחמה, ושונא ואויב וצר, יותר קשה מעובדי ע"ז מאד. ואם יעלה בדעתך שמאמין ההגשמה יש לו התנצלות בעבור שגדל עליה או לסלכותו וקוצר השגתו, כן ראוי שתאמין בעובדי עבודה זרה שהוא לא יעבוד אלא לסלכות או מפני שגדל על זה מנהג אבותיו בידינו" [שם פרק לו]. "אונקלוס הגר שלם מאד בלשון העברית והארמית. וכבר שם השתדלותו בסלוק ההגשמה, וכל תואר יתארהו הכתוב שיביא אל הגשמות יפרשהו כפי ענינו" (שם פרק כז, וכן במקומות רבים נוספים).

שאלות לדין

- א. כיצד זה משווה הרמב"ם מינים, אפיקורסים וכופרים, לבעל לשון הרע? מדוע חטאו כל כך המור?
- ב. האם כל חילוני בדורנו שאינו מאמין בתורת משה או בתורה שבעל פה הוא אפיקורוס?

וְאֵלֹהֵי שָׁאִין לְהֵן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, אֵלָא נִכְרְתִין וְאֹבְדִין וְנִדְוָנִין עַל גְּדֹל רִשְׁעֵם וְהִטְאָתָם לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: הַמִּינִים, וְהָאֶפִיקוֹרוֹסִים, וְהַכּוֹפְרִים בַּתּוֹרָה, וְהַכּוֹפְרִים בַּתְּחִיַּת הַמֵּתִים, וְהַכּוֹפְרִים בְּבִיאַת הַגּוֹאֵל, וְהַמְשַׁמְדִים, וּמַחְטִיאֵי הַרְבִּים, וְהַפּוֹרְשִׁים מִדְּרָכֵי צְבוּר, וְהַעוֹשֵׂה עֲבֻרוֹת בְּיַד רָמָה פְּרַהֲסִיא פִיהוּנְקִים, וְהַמּוֹסְרִין, וּמִטְיָלֵי אִימָה עַל הַצְּבוּר שְׁלֵא לְשֵׁם שְׁמַיִם, וְשׁוֹפְכֵי דָמַיִם, וְבַעֲלֵי לְשׁוֹן הַרַע, וְהַמוֹשֵׁף עַרְלָתוֹ.

ז חֲמִשָּׁה הֵן הַנִּכְרְתִים מִיָּנִים: הָאוֹמֵר שְׁאִין שָׁם אֱלֹהִים וְאִין לְעוֹלָם מְנַהֵג, וְהָאוֹמֵר שִׁישׁ שָׁם מְנַהֵג אֲבָל הֵם שְׁנַיִם אִו יִתֵּר, וְהָאוֹמֵר שִׁישׁ שָׁם רְבוֹן אֶחָד אֵלָא שְׁהוּא גּוּף וְבַעַל תְּמוּנָה, וְכֵן הָאוֹמֵר שְׁאִינוֹ לְבַדֹּו רֵאשׁוֹן וְצוּרֵם לְכָל, וְכֵן הַעוֹבֵד אֱלֹהִים וְזִלְתוֹ כְּדִי לְהִיֹּות מְלִיץ, בֵּינוֹ וּבֵין רְבוֹן הָעוֹלָמִים - כָּל אֶחָד מִחֲמִשָּׁה אֵלֹהִים מִיָּו.

11 שְׁלִשָּׁה הֵן הַנִּכְרְתִין אֶפִיקוֹרוֹסִין: הָאוֹמֵר שְׁאִין שָׁם נְבוֹאָה כָּלֵל וְאִין שָׁם מְדַע שְׁמַגִיעַ מִהַבּוֹרָא לְלֵב בְּנֵי הָאָדָם, וְהַמְכַחֵשׁ נְבוֹאָתוֹ שְׁלִמְשָׁה רְבִנּוֹ, וְהָאוֹמֵר שְׁאִין הַבּוֹרָא יוֹדֵעַ מַעֲשֵׂה בְנֵי הָאָדָם - כָּל אֶחָד מִשְׁלִשָּׁה אֵלֹהִים אֶפִיקוֹרוֹס.

12 שְׁלִשָּׁה הֵן הַכּוֹפְרִין בַּתּוֹרָה: הָאוֹמֵר שְׁאִין הַתּוֹרָה מֵעַם יִי - אֶפְלוֹ פְּסוּק אֶחָד, אֶפְלוֹ תְּבָה אַחַת, אִם אָמַר 'מִשָּׁה אָמְרוֹ מִפִּי עֲצָמוֹ', הֲרִי זֶה כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה; וְכֵן הַכּוֹפֵר בְּפִירוּשָׁה, וְהִיא תּוֹרָה שְׁבַעֲלָ פֶה, וְהַכַּחֵשׁ מִגִּידֵיהֶם, כְּגוֹן צְדוּק וּבִיתוֹס; וְהָאוֹמֵר שְׁהַבּוֹרָא חֲחִלִּיף מִצְוָה זוֹ בְּמִצְוָה אַחֶרֶת, וְכָבֵר בְּטִלָּה תּוֹרָה זוֹ, אִף עַל פִּי שְׁהִיא הִיָּתָה מֵעַם יִי, כְּגוֹן הַנוֹצְרִים וְהַהֲגָרִים - כָּל אֶחָד מִשְׁלִשָּׁה אֵלֹהִים כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה.

13 שְׁנַיִם הֵם הַמְשַׁמְדִים: הַמְשַׁמְד לַעֲבֵרָה אַחַת, וְהַמְשַׁמְד לְכָל הַתּוֹרָה כְּלָה. הַמְשַׁמְד לַעֲבֵרָה אַחַת - זֶה שֶׁחֲחִזֵּק עֲצָמוֹ לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ עֲבֵרָה בְּזָדוֹן, וְנִתְפָּרַס בָּהּ וְהִרְגֵּל, אֶפְלוֹ הִיָּתָה מִן הַקְּלוֹת, כְּגוֹן שֶׁחֲחִזֵּק תְּמִיד לְלַבֵּשׁ שְׁעִטְנָו אוֹ לְהִקְיָה פָּאָה, וְנִמְצָא פְּאֵלֹו בְּטִלָּה מִצְוָה זוֹ מִן הָעוֹלָם אֶצְלוֹ - הֲרִי זֶה מְשַׁמְד לְאוֹתוֹ דְּבָר; וְהוּא שִׁיעֲשֵׂה לַהֲכַעֵיס. וְהַמְשַׁמְד לְכָל הַתּוֹרָה - כְּגוֹן הַחוֹזֵר לְדַתֵּי הַגּוֹיִים בְּשַׁעֲרֵי שְׁגוֹרִין שְׁמֹד, וְיִדְבֵּק בָּהֶן וְיֵאמַר: וְיִמָּה בְּצַע לִי לְהִדְבֵּק בִּישְׁתָּאֵל, שְׁהֵן שְׁפִלִים וְנִרְדָּפִים? טוֹב לוֹ שִׁידְבֵּק בְּאֵלֹהִים, שִׁידְבֵּק תִּקְיָה - הֲרִי זֶה מְשַׁמְד לְכָל הַתּוֹרָה כְּלָה.

נִכְרְתִין - משכר העולם הבא, ונענשים לנצח. וכמעט כולם מפורטים להלן. **בתחיית המתים** - עיקר מיסודי האמונה. ותחיית המתים היא לגופות, ותחזור נשמת כל צדיק לגופו, ויאכל וישתה וימות לאחר אריכות ימים גדולה (ראה מאמר תחיית המתים של הרמב"ם); והעולם הבא לנשמות (ראה פרק ח). ולא האריך רבנו בביאור האמונה בתחיית המתים, מפני שהיא מעל להיגיון (מאמר תחיית המתים נכתב כתגובה לשאלה זו). **בביאת הגואל** - המשיח. שאינו מאמין בו או שאינו מחכה לביאתו (מלכים יא, 24). **בַּיַּד רָמָה** - בפרהסיא ובפרסום (פ"ח"מ אבות ג, יא). **בִּיהוּנְקִים** - מלך יהודה, שהתלמוד מספר עליו שהרשיע יותר מכל המלכים שהיו לפניו (בבלי סנהדרין ק, ג). **הַמוֹשֵׁף עַרְלָתוֹ** - מושך את עור אברו במזיד כדי שיכסה את העטרה וייראה ערל. ובמקום אחר הכליל רבנו בו גם את מי שלא נימול בילדותו, ואינו מל את עצמו במזיד כשהוא גדול (מילה ג, ח). **הָאוֹמֵר** - לא סתם אמירה אלא קביעה במחשבה. ואין ללמד זכות על המאמין שה' גוף, אף אם נתחנך כך (מו"מ א, 10). **תְּמוּנָה** - תבנית הנראית בחושים (מו"מ א, 10). **צוּר** - מקור (מו"מ א, 10). **מְלִיץ** - מתווך. **מִיָּו** - עיקר הוראתו היא: מי שכפירתו במושגי ה'. **אֶפִיקוֹרוֹסִין** - מי שכופר בנבואה ובהשגחת ה'. **מְדַע** - ידע. **תְּבָה** - מילה. **מִנִּידֵיהֶם** - החכמים. **צְדוּק** ו**בִּיתוֹס** - אבות הכפירה בתורה שבעל פה. **וְהַהֲגָרִים** - בני הגר, המוסלמים. **שְׁעִטְנָו** - לבוש ארוג מצמר ופשתים יחדיו. **לְהִקְיָה פָּאָה** - לגלח את פאת ראשו (עבודה זרה יב, א). **לַהֲכַעֵיס** - לא מתוך הנאה חומרית. **שְׁמֹד** - גזרת השלטון לבטל את התורה או אפילו מצוה אחת בלבד (יסודי התורה ה, א).

ביאורים

בהלכות אלו הרמב"ם מוסיף עוד רשימה של אנשים שאין להם חלק לעולם הבא. המשותף לכולם הוא הפגיעה בציבור והיציאה מכלל ישראל. ואלו הם: א. אדם שמחטיא את הרבים, אפילו בחטא קל, פוגע פגיעה אנושה בקשר של כלל ישראל עם הקב"ה. ב. אדם שפרש מן הציבור והתנתק מהאומה - לא זוכה לחלוק עם האומה את העולם הבא. ג. אדם שעושה עברות ביד רמה ובכך מטיל מורר ורפיון בקרב רבים בעבודת ה'. ד. אדם שמוסר את חברו או אפילו את ממון חברו ביד הגויים, מגלה בכך שלא אכפת לו לא מכלל ישראל ולא מאחד מאנשיו, והוא מעדיף את הצלחת הגויים על פני הצלחת ישראל. ה. לא רק למי שמויק לגופם של ישראל או לממונם אין חלק לעולם הבא אלא אף מי שמוטיל אימה על הציבור מישראל ללא צורך ומזיק לנפשם נידון לעונש זהה. ללמדך עד כמה חשוב כלל ישראל לפני הקב"ה - עד כדי שאדם ששומר תורה ומצוות אך הקשר שלו לכלל רופף, לא יזכה לעולם הבא למרות מצוותיו.

יש עברות נוספות, שהן קלות יותר, כגון המכנה שם לחברו והקורא לחברו בכינוי, ולמרות זאת, הרגיל בהן אין לו חלק לעולם הבא. הרמב"ם (בפירושו למסכת סנהדרין י א) מבאר שהסיבה לכך היא שאדם לא עושה את המעשים הללו ברגילות ובתמידות אלא רק כאשר נפשו היא נפש חסרה שלא הגיעה לשלמות ואינה ראויה לחיי עולם הבא.

הרמב"ם מסיים בנחמה ואומר שגם רשעים הללו שכפרו ביסודי האמונה או שהקשר שלהם עם כלל ישראל רופף או שנפגשם חסרה, יכולים לשוב בתשובה. אפילו ביום מותם יכולים לשוב ויזכו לחיי העולם הבא. בכך הרמב"ם מקשר את ענייני החטאים לנושא המרכזי של הלכות אלו, שהוא מהות התשובה וכוחה.

הרחבות

• הפורש מדרכי צבור

אֵלֶּא הוֹלֵךְ בְּדַרְכּוֹ כְּאֶחָד מִגֹּזְיֵי הָאָרֶץ. הרמב"ם מדגיש שאפילו אדם שלא עובר עברות כלל, לא יזכה לחלק בעולם הבא אם הוא אינו רואה עצמו שייך לאומה ולא משתתף בצרתה. על כך נאמר במסכת תענית: "תנו רבנן בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בבחמת צבור תניא איך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי" [תענית דף יא ע"א].

לעומת דברים אלו של הרמב"ם שלא רואה את קיום המצוות כחלק מההגדרה של הפורשים מדרכי ציבור לעניין חלקם לעולם הבא, פוסק הרמב"ם בהלכות אבל, ובעקבותיו השולחן ערוך, שלעניין הלכות אבלות הדין שונה: "כל הפורשים מדרכי צבור, והם האנשים שפרקו עול המצוות מעל צווארם, ואין נכללים בכלל ישראל בעשייתם, ובכבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הם כבני חורין לעצמן כשאר האומות, וכן המומרים והמוסרים, כל אלו לא היו אוננים ומתאבלים עליהם וכו'" [הלכות אבל פרק א הלכה י, יורה דעה סימן שמה סעיף ה].

הרב קוק זצ"ל ראה לנגד עיניו את שני המקורות כמשלימים זה את זה, והכריע שמי שמסר נפשו עבור האומה לא נכלל בהגדרת "הפורשים מדרכי ציבור" למרות שלא קיים מצוות, ומשום כך ראוי הוא להספד: "כמובן אין אנו יכולים כלל להעלים עין מהצד של הפרישה מדרכי ציבור של 'אינו עושה מצוות בכללן ולא מתענה בתעניתן', אבל עם זה יש לנו קורטוב של נוחם, כי בנינו אלה, אם כי נדחים הם, דחיון רוח נורא מאד, הם נכנסין בכל מלא נשמתם בצרתן של הציבור, הצרה האומית נוגעת עד נימי לבם היותר פנימיים, ובשום אופן לא יחשבו בלבם שהם בכלל 'כאילו אינו מהם'". [מאמרי הראיה עמוד 89, "על במותינו חללים"].

שאלות לדין

- א. מדוע אין לפורש מדרכי ציבור חלק לעולם הבא, הרי הוא מאמין בה' כראוי ושומר על כל מצוותיו?
- ב. כשהרמב"ם אומר שאפילו אלו הרשעים הגדולים "מקבלין אותם בתשובה", על מי הוא מדבר? מי "מקבל" אותם?

לעילוי נשמת נפתלי הערץ בן מנחם מנדל לעזער ז"ל

י מחטיאי הרבים - אֶחָד שֶׁהִחְטִיא בְּדָבָר גָּדוֹל, כִּי־רַבְעָם וְצָדוֹק וְבִיטוֹס, וְאֶחָד שֶׁהִחְטִיא בְּדָבָר קָל, אֲפִילוּ לְבִטֵּל מִצְוֹת עֲשֵׂה, וְאֶחָד הָאוֹנֵס אַחֵרִים עַד שֶׁיִּחְטְאוּ, כִּמְנַשֶּׁה שֶׁהָיָה הוֹרֵג יִשְׂרָאֵל עַד שֶׁיַּעֲבֹדוּ עֲבוּדָה זָרָה, אוֹ שֶׁהִטְעָה אַחֵרִים וְהִדְיָחֵם, כִּישִׁנְעִי.

1א הפורש מדרכי צבור - אף על פי שלא עבר עברות, אלא נבדל מעדת ישראל, ואינו עושה מצוות בכללן, ולא נכנס בצרתן, ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרך פאחד מגזי הארץ, וכאלו אינו מהן, אין לו חלק לעולם הבא.

2א העושה עברות ביד רמה כיהו"קים - בין שעשה קלות בין שעשה חמורות, אין לו חלק לעולם הבא. וזה הוא הנקרא 'מגלה פנים בתורה', מפני שהעז מצחו וגלה פניו, ולא בוש מדברי תורה.

יב שנים הם המוסרין: המוסר חברו ביד גזיים להרגו או להכותו, והמוסר ממון חברו ביד גזיים, או ביד אנס, שהוא פגוי - שניהן אין להן חלק.

יג מטילי אים על הצבור שלא לשם שמים - זה הרודה צבור בחזקה והן יראין ופוחדין ממונו הרבה, וכונתו לכבוד עצמו ולכל הפציו, לא לכבוד שמים, פגון מלכי הגזיים.

1ד כל אחד ואחד מארבעה ועשרים אנשים אלו שמינינו - אף על פי שהן ישראל, אין להם חלק לעולם הבא. ויש עברות קלות מאלו, ואף על פי כן אמרו חכמים שהרגיל בהן אין לו חלק לעולם הבא, פדיו* להתרחק מהן ולהזהר מהן.

2ד ואלו הן: המכנה את חברו, והקורא לחברו בכינוי, והמלביין פני חברו ברבים, והמתפבד בקלון חברו, והמבזה תלמידי חכמים, והמבזה רבותיו, והמבזה את המועדות, והמחלל את הקדשים.

3ד במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לעולם הבא? בשמות בלא תשובה. אבל אם שבו מרשעו, ומת והוא בעל תשובה - הרי זה מבני העולם הבא, שאין לה דבר שעומד בפני התשובה. אפילו פפר בעקר כל ימיו, ובאחרונה שב - יש לו חלק לעולם הבא, שנקאמר: "שלוש שלום לרחוק ולקרוב, אומר יי, ורפאתיו" (ישעיה נז, ט).

4ד כל הרשעים והפושעים והמשמידים וכיוצא בהן שחזרו בתשובה, בין בגלוי בין שחזרו במטמוניות - מקבלין אותן, שנקאמר: "שובו בני שובבים" (ירמיה ג, יד; ג, כב), אף על פי שעזין שובב הוא, שהרי בסתר בלבד חזר ולא בגלוי - מקבלין אותו בתשובה.

כִּי־רַבְעָם - שעשה עגלי זהב (מלכים-ב יז, כא). **כִּמְנַשֶּׁה** - ראה מלכים-ב כא, טז. **כִּישִׁנְעִי** - ישו הנוצרי. ומפני הצרות הרבות שאין להן קץ שסבל עמנו בשם האמונה בו, נהגו לענות את שמו ולכותו דרך גנאי יש"ו, שם רשעים ירקבו. **וְאֶחָד נִכְנַס בְּצָרְתָן** - צרות הציבור אינן נוגעות לו. **אָנֹס** - איש אלים (לפירוט חדרים, ראה חובל ומזיק פרק ח). **הַרוּדָה** - השולט. **הַפְּצִיּוּ** - רצונותיו (ראה בהרחבה סנהדרין כא, כה). **וְיֵשׁ עֲבֵרוֹת קְלוֹת מֵאֵלוּ... אִין לו חלק לעולם הבא** - "לפי שלא יבוא מעשה מן המעשים האלו, ואף על פי שהם קלים לפי מחשבת החושב, כי אם מנפש חסרה שלא הגיעה לשלמות ואינה ראויה לחיי העולם הבא" (פ"מ סנהדרין יא). **כְּדִי** - כ"א: פ"ד, הן, והיינו שכדאי וראוי להתרחק מהן משום חומרתן. **הַמְּכַנֶּה אֶת חֲבֵרוֹ** - הממציא לחברו כינוי של גנאי. **הַקּוֹרֵא לְחֲבֵרוֹ בְּכִינוּי** - בכינוי של גנאי שהמציא לו אחרים. **וְהַמְּלַבֵּיין פְּנֵי חֲבֵרוֹ** - מבייש אותו עד שפניו מלבינות (בענין זה ראה דעות נ, ח; חובל ומזיק ג, ז). **וְהַמְּתַפְבֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ** - משווה את מעשיו וחכמתו של חברו ומכבד את עצמו ומבייש את חברו (להלן ד, ד). **וְהַמְּבַזֶּה אֶת הַמוֹעֲדוֹת** - שאינו מכבד את המועדים, את הימים הטובים ואת חול המועד, באכילה ובשתיה ובמלבושים נאים ובעסק התורה (ק). **וְהַמְּחַלֵּל אֶת הַקְּדָשִׁים** - שאינו נוהג בהם כבוד (ק). **בְּמַטְמוּנוּיּוֹת** - בסתר. **מְקַבְּלִין אוֹתָן** - הדברים אמורים ביחס לה', שהוא יודע תעלומות לבם ומקבל אותם, אבל כלפי הציבור: "המינים מישראל אינן כישראל לדבר מן הדברים, ואין מקבלים אותם בתשובה לעולם" (עבודה זרה ב, ה), מחשש שצדקתם מן הפה ולחוץ (וכך השיב רבנו בענין היחס בין שתי ההלכות הללו. ראה שו"ת רסד).

ביאורים

בפרקים הקודמים למדנו על מהותה של התשובה ועל אילו חטאים יכול האדם לשוב בתשובה. בפרק זה מלמדנו הרמב"ם שלפעמים מצוות התשובה דורשת מאמץ רב. ישנם מעכבים לעשיית התשובה שלא מאפשרים בקלות לשוב על אותו החטא. הרמב"ם מחלק את החטאים הללו לכמה קטגוריות:

א. ארבעה חטאים שבהם אין הקב"ה מספק בידו של האדם לחזור בתשובה. לא רק שה' אינו מסייע אלא הוא אף מעכב בעד האדם. כביכול יש עיכוב משמים שאותו אדם לא ישוב בתשובה. הסיבה לכך היא המכנה המשותף בין כל העברות האלה. בכל העברות הללו האדם מכשיל את הזולת. גם כאשר האדם ישוב בתשובה ההשפעה של החטא עדיין תמשיך על האדם שהוא הכשיל. זו הסיבה לכך שהקב"ה לא מאפשר בקלות מצב שבו האדם המחטיא יזכה לעולם הבא, ואילו זה שחטא בגללו ירד לאבדון. צריך תשובה מאוד עמוקה כדי לתקן הכשלת אחרים.

הרמב"ם אף מחדש שלא רק המחטיא בידיים אלא אף זה שלא מוחה בחוטאים נחשב כחוטא וכמכשיל את הרבים.

גם אדם שאומר אחטא ואשוב - גורם לכישלון אך הפעם של עצמו. בתפיסת העולם שלו הוא מכשיל את עצמו שוב ושוב! הוא משתמש בתשובה לרעה. ככלי עזר להעמיק ולהרבות בחטאים! לכן הקב"ה לא יאפשר לו לשוב בקלות כדי שהמתנה הגדולה שנתן לנו האל, שהיא התשובה, לא תהפך לכלי משחית.

ב. חמישה חטאים נועלים את דרכי התשובה בפני עושיהם. בחטאים אלו אין עיכוב משמים אלא האדם לא מאפשר לעצמו לשוב בתשובה. חזרה בתשובה אינה מתרחשת בחלל ריק. אדם נפגש עם אנשי אמת ונקשר אליהם, שומע דברי תורה ושיחות של רבנים, קורא מאמרים - כל הדברים הללו נותנים כיוון רוחני חיובי המשפיע לטובה. רבותיו של האדם והחכמים בכלל משפיעים לטובה. כאשר האדם מנתק את עצמו מגורמי ההשפעה החיוביים הללו או שיש לו ניתוק נפשי מהמצוות אין לו שום פתח בנפש שיאפשר לו לקלוט רוחות טובות. הוא נעל את דלתי ליבו מפני התשובה.

הרחבות

• היחס לרבינים

הַמְבַּזָּה רְבוּתוֹ. לפי הגמרא, המבזה תלמידי חכמים נקרא אפיקורוס [מסכת טהרה דף צט ע"ב]. הרב חר"פ מסביר שאסור לבזות את חז"ל ודבריהם מכיוון שהם מוסרי התורה והצינור המקשר אותנו אליה בלי שום אפשרות לדרכים אחרות ו"מבלעדם לא הייתה התורה מתקבלת, כי גם הם מעצמיותה של תורה".

מבאר הרב קוק זצ"ל שהיחס הזה לא נוגע רק לחז"ל, אלא גם לתלמידי חכמים בימינו, מכיוון שהם המורים את כבוד השכינה בעולם: "והנה כבוד שמים יתרבה בעולם רק על ידי כבוד התורה ולומדיה. על כן מבזה תלמיד חכם אפיקורוס נחשב" [עין איה ברכות פרק ג אות כג].

הסבר נוסף שמביא הרב קוק נוגע למישור הפרקטי: "על כן בהיות האדם דן תלמידי חכמים לכף זכות, הוא דן את דבריהם לכף זכות. ובהיותם תמוהים לפי ההשקפה, מוצא בהם טעם לשבח בעומק הרעיון, ומתחזק בדרך הטובה, כי יהיו דברים של קודש שיצאו מחכמי אמת נר לרגלו. והמבזה רבותיו כתב הרמב"ם שמשום הכי הוא מהדברים המעכבים את התשובה, מפני שלא יהיה לו ממי ללמוד" [עין איה שם אות כד].

שאלות לדין

- מדוע כל כך חמור לחטוא על דעת לשוב בתשובה מיד אחר כך?
- לאור דברי הרמב"ם, מהו תפקידו של רב בישראל?

לעילוי נשמת ציפורה בת יעקב יוסף ז"ל

להצלחת דוד בן חניאל, וכן בת בנימין

פֶּרֶק רְבִיעִי מעכבי התשובה

א עֲשָׂרִים וָאַרְבָּעָה דְּבָרִים מְעַכְבִּין אֶת הַתְּשׁוּבָה: אַרְבָּעָה מֵהֶן עוֹנֵן גְּדוֹל, וְהַעוֹשֶׂה אֶחָד מֵאַרְבָּעֵתָן - אֵין הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְסַפֵּיק. בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה לְפִי גְדוֹל חֲטָאוֹ, וְאֵלוֹ הֵן: (א) הַמְּחַטֵּיא אֶת הַרְבִּים; וּבְכֻלָּל עוֹנֵן זֶה, הַמְּעַכֵּב אֶת הַרְבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה. (ב) וְהַמְטִיחַ חֲבֵרוֹ מִדְרָךְ טוֹבָה לְדְרָךְ רָעָה, פְּגוֹן מִסִּית וּמִדִּיחַ. (ג) הַרוֹאֶה בְּנֵי בִתְרֵיבֵי רָעָה וְאֵינוֹ מִמְחֶה; בְּיָדוֹ; הוֹאִיל וּבְנֵי בִתְרֵיבֵי - אֵלוֹ מְחָה בּוֹ הִיא פֹּרֵשׁ, וְנִמְצָא פְּמַחְטֵיא אוֹתוֹ. וּבְכֻלָּל עוֹנֵן זֶה - כָּל שֶׁאֶפְשָׁר בְּיָדוֹ לְמַחֹת בְּאַחֲרִים, בֵּין רַבִּים בֵּין יְחִידִים, וְלֹא מְחָה בְּהֵן, אֲלֵא הַנִּיחַ אוֹתָן בְּכֻשְׁלוֹנָן. (ד) וְהַאֲמִיר 'אַחְטָא וְאָשׁוּב'; וּבְכֻלָּל זֶה הַאֲמִיר 'אַחְטָא וְיִוֵּם הַכַּפּוּרִים מְכַפֵּר'.

ב וּמִהֵן חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַנּוֹעְלִין דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה בְּפְנֵי עוֹשֵׂיהֶן, וְאֵלוֹ הֵן: (א) הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצְּבִיר; לְפִי שֶׁבְּזַמַּן שֶׁיַּעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה לֹא יִהְיֶה עִמָּהֶן, וְאֵינוֹ זֹכֵר עִמָּהֶן בְּזִכְיוֹת שְׁעוֹשֵׂין. (ב) הַחוֹלֵק עַל דְּבָרֵי חֲכָמִים; לְפִי שֶׁמִּחְלָקְתוֹ גּוֹרְמֵת לוֹ לְפָרֵשׁ מֵהֶן, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ יוֹדֵעַ דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה. (ג) וְהַמְלַעֵג עַל הַמִּצְוֹת; שֶׁפִּינֵן שֶׁנִּתְבָּא בְּעֵינָיו אֵינוֹ רוֹדֵף אַחֲרֵיהֶן וְלֹא עוֹשֵׂן, וְאֵם לֹא יַעֲשֶׂה - בְּמָה יִזְכֶּה? (ד) וְהַמְבַּזָּה רְבוּתוֹ; שֶׁדְּבַר זֶה גּוֹרֵם לָהֶן לְדַחְפוֹ וּלְטַרְדּוֹ. פִּישׁוּעַ וּכְגִיחָזִי, וּבְזַמַּן שֶׁנִּטְרַד לֹא יִמְצָא מְלַמֵּד וּמוֹרֶה לוֹ דְרָךְ הַאֲמִת. (ה) וְהַשּׁוֹנֵא אֶת הַתּוֹכְחוֹת; שֶׁהֵרִי לֹא הֵנִיחַ לוֹ דְרָךְ הַתְּשׁוּבָה, שֶׁהַתּוֹכְחָה גּוֹרְמֵת לַתְּשׁוּבָה, שֶׁבְּזַמַּן שֶׁמוֹדִיעֵין לוֹ לְאֶדָם חֲטָאוֹ וּמְקַלְמִין אוֹתוֹ - חוֹזֵר בְּתְשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁפְּתוּב בַּתּוֹרָה: "זָכֹר אֶל תְּשַׁכַּח..." (דברים ט, ז), "מְמַרִים הֵייתֶם..." (שם ט, כד; לא, כז), "וְלֹא נָתַן יי לָכֶם לִבֵּי..." (שם ט, כט), "עַם נָבֵל וְלֹא חָכָם" (שם לב, ו). וְכֵן יַעֲשֶׂהוּ הוֹכֵיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאָמַר: "הוּי גּוֹי חֲטָא..." (ישעיה א, ד), "יָדַע שׁוֹר קָנְהוּ..." (שם א, א), "מִדַּעְתִּי כִי קִשָּׂה אֶתְהוּ..." (שם מ, ט), וְכֵן צָהוּ הָאֵל לְהוֹכִיחַ לְחַטְאִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "קָרָא בְּגִרְוֹן אֵל תַּחֲשֹׁף" (שם נח, א). וְכֵן כָּל הַנְּבִיאִים הוֹכִיחוּ לְיִשְׂרָאֵל עַד שֶׁחָזְרוּ בְּתְשׁוּבָה. לְפִיקָה צְרִיף לְהַעֲמִיד בְּכָל קֶהֱל וְקֶהֱל מִיִּשְׂרָאֵל חָכָם גְּדוֹל וְזָקֵן וְיֵרָא שְׂמִים מְנַעֲרֵין וְאוֹהֵב לָהֶן, שֶׁיֵּהָא מוֹכִיחַ לְרַבִּים וּמְחַזְרֵין בְּתְשׁוּבָה. וְזֶה שֶׁשּׁוֹנֵא אֶת הַתּוֹכְחוֹת - אֵינוֹ בָּא לְמוֹכִיחַ וְלֹא שׁוֹמֵעַ דְּבָרָיו; לְפִיקָה יַעֲמֵד בְּחַטְאוֹתָיו, שֶׁהֵם בְּעֵינָיו טוֹבִים.

מעכבין את התשובה - מקשים על התשובה (ראה לחלו ה, **מספיק** - מסייע (פח"מ כפירוש ח, ט). **מסית** ו**מדיח** - המפתים לעבוד עבודה זרה. המסית את היחיד והמדיח את הרבים. **ממחה** - מוכיח. **אחטא ואשוב** - ואחזור בתשובה, ונמצא שניצל את התשובה כדי לחטוא. **הפורש מן הצבור** - והם האנשים שפרקו עול המצוות מעל צווארם, ואינן נכללין בכלל ישראל בעשיית המצוות וכיבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הם בני חורין לעצמן כשאר האומות" (אבל א, י; לעיל ג, א). **לדחפו ולטרדו** - לסלק אותו. **בגיהזי** - שקרא לרבו בשמו מבלי להזכירו דרך כבוד (מלכים ב-ח, ה; תלמוד תורה ח, ה). **"זכור אל תשכח** את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר, למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה **ממרים הייתם עם ה'.**" **ולא נתן יי לכם לב** - שכל להבין את כל מה שעשה למענכם. **ידע שור קנהו** - אפילו השור מכיר את בעליו, ואילו אתם אינכם מכירים את הקב"ה. **"מדעתי כי קשה אתה.**" וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה" - מאחר שידעתי שאתה, ישראל, עיקש המסרב לקבל תוכחה, ועורפך קשה כגוש ברזל, שקשה לכופף אותו, ואתה מסרב לשוב מדרך הרעה, ומצחך מבריק כנחושת ואינו מחוויר מן הבושה. **אל תחשף** - אל תימנע מלזעוק.

ביאורים

יש שלוש קבוצות נוספות של חטאים המעכבים את התשובה והן:

חמישה חטאים שהעושה אותם אי אפשר לו שישבו תשובה גמורה. בקבוצה זו אין עונש אלוהי של עיכוב התשובה וגם לא מחסום נפשי. העיכוב כאן הוא מציאותי, טכני. קשה מאוד לשוב בתשובה גמורה הכוללת תיקון המעוות מכיוון שאין הוא יודע היכן למצוא אנשים אלו ולהחזיר להם את אשר נטל מהם.

חמישה חטאים אשר אין חזקה שהעושה אותם ישוב (בתשובה) עליהם, כיוון שהם נראים כחטאים קלים בעיני האדם. בחטאים אלו יש מחסום פסיכולוגי לשוב בתשובה. גם לאדם ששומר תורה ומצוות הדבר קשה מכיוון שהאדם אינו מבין את חומרת מעשיו, ולכן אינו מבין את הצורך לשוב בתשובה. הרמב"ם מברר שכל אחת מעברות אלו היא עברה ממש ולא רק חומרה או חסידות.

הקבוצה החמישית היא החידוש הגדול בדברי הרמב"ם. הרמב"ם מונה חמישה חטאים שהם בעצם מידות מקולקלות שהאדם שבוי בהן. מידות, בשונה ממעשים, קשה מאוד לשתות. הן נהפכות לטבע שני שלנו. זהו עיכוב גדול מכיוון שגם אם האדם רוצה לשנות הוא מרגיש שהוא צריך לעקור חלק מאישיותו ולא רק לשנות מעשים חיצוניים לו. אגב דיברו על המידות, הרמב"ם אומר שגם התחברות לרשע היא מידה מקולקלת של נטייה והימשכות אחרי דבר שאינו טוב.

גם כאן מסיים הרמב"ם שגם על עברות אלו שיש בהן עיכוב - אפשר לשוב בתשובה ולהיות בן העולם הבא. גם עברות שאמרו שיש קושי טכני לשוב עליהם בתשובה, כמו אדם שקילל את הרבים, יש לאדם לעשות ככל שביכולתו כדי לשוב, והשאר נתון לריבונו של עולם. הדבר דומה למה שהרמב"ם לימדנו על אדם שחטא לחברו, וכשהחליט לחזור בתשובה כבר מת החבר ללא שהניח יורשים. עליו להשאיר את הממון בבית דין ובכך תשובתו נעשית. כך גם כאן, יעשה ככל שביכולתו וה' יקבל את תשובתו.

הרחבות

• לא תקלה

המקלל את הרבים. הרמב"ם בספר המצוות מבאר את הטעם בגללו התורה אסרה את הקללה: "והיה עולה בדעתנו שכוונת התורה שאסרה קללת אדם מישראל היא: אם הוא שומע את זה, מחמת הבושה והצער המגיעים לו. אבל קללת החרש כיון שאינו שומע ואינו מצטער בכך, הרי אין חטא בדבר". על כן מסביר הרמב"ם שהסיבה לאיסור הקללה נעוצה בעיקר בפגם המוסרי של המקלל: "לפיכך השמיענו שהוא אסור, והזהיר עליו, לפי שאין התורה מביטה על מצב המתחרף בלבד, אלא הביטה גם על מצב המחרף, שהזהר שלא יעורר נפשו לנקמה ולא ירגילנה לכעוס" [מצוות לא תעשה שיז].

על דברי הרמב"ם כותב ספר החינוך: "ונראה לי מדבריו, שלא יראה הוא בדעתו נזק אל המקולל בקללה, אלא שתרחיק התורה העניין מצד המקלל שלא ירגיל נפשו אל הנקמה והכעס ואל פחיתות המדות" [מצוה רלא].

לדעת ספר החינוך הטעם שונה: "נאמר כי משרשי המצווה, שמנענו השם מהזיק בפינו לזולתינו כמו שמנענו מהזיק להם במעשה" (שם). לפי דבריו אכן יש נזק שעשוי לצאת למתקלל על ידי המקלל: "ועל כן ידענו ונראה תמיד כי לפי חשיבות נפש האדם ודבקותה בעליונים כנפש הצדיקים והחסידיים, ימהרו דבריהם לפעול בכל מה שידברו עליו, וזה דבר ידוע ומפורסם בין יודעי דעת ומביני מדע". עוד מוסיף טעם אחר: "ואפשר לומר עוד, כי העניין להשביט ריב בין בני אדם ולהיות ביניהם שלום, כי עוף השמים יוליך את הקול ואולי יבוא דברי המקלל באזני מי שקילל".

ומסכם את שתי השיטות: "וכל דברי רבנו נקבל, עם היות לבנו נאחז במה שכתבנו יותר"

שאלות לדין

- א. משתמע מהרמב"ם שהבעייתיות בהסתכלות בעריות היא רק מצד זה שבהסתכלות כזו טמונה ההתחלה של החטא. האם יש בעיות נוספות בחטא זה?
- ב. "המתחבר לרשע". האם יש מצב שבו מותר או אפילו כדאי להתחבר לרשע?

ג ומהם חמשה דברים - העושה אותן אי אפשר לו שישבו תשובה גמורה, לפי שהן עונות שפין אדם לחברו, ואינו יודע חברו שחטא לו, כדי שיחזיר לו או ישאל ממנו למחול לו, ואלו הן: א) המקלל את הרבים - לא קלל אדם ידוע כדי שישאל ממנו כפורה. ב) והחולק עם הגנב, לפי שאינו יודע גנבה זו שלמי היא, אלא הגנב גנב רבים ומביא לו, והוא לוקח. ועוד, שהיא מחזק יד הגנב ומחטיא אותו. ג) והמוצא אבדה ואינו מקריז עליה עד שיחזירה לבעליה; לאחר זמן, כשיעשה תשובה - אינו יודע למי יחזיר. ד) והאוכל שד עניינים ויתומים ואלמנות; אלו בני אדם אמלליו הן, ואינו יודעין ומפרסמין, וגולין מעיר לעיר ואין להם מכיר כדי שידע שד זה שלמי הוא ויחזירנו לו. ה) והמקבל שחד להטות דין - אינו יודע עד היכן הגיעה הטטה זו וכמה הוא כחה - כדי שיחזיר, שהדבר יש לו רגלים. ועוד, שהוא מחזק יד זה ומחטיא אותו.

ד ומהן חמשה - העושה אותן אין חזקתו לשוב מהן, לפי שהן דברים קלים בעיני רב האדם, ונמצא חטא, והוא ידמה שאין זה חטא, ואלו הן: א) האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה, שזה אבק גזל, והוא מדמה שלא חטא, ויאמר: כלום אכלתי אלא ברשותי? ב) והמשתמש בעבוסו שלעני, שהעבוס שלעני אינו אלא גפון קרדם, ומחרשה, ויאמר בלבו: אינן חסרים, והרי לא גזלתי אותו. ג) והמסתפל בעריות, מעלה על דעתו שאין בכה כלום, שהוא אומר: וכי בעלתי או קרבתני? והוא אינו יודע שראית העינים עוון גדול, שהיא גורמת לגופו שלעריות, שצאמר: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואתרי עיניכם" (במדבר טו, טז). ד) והמתכבד בקלון חברו, אומר בלבו שאינו חטא, לפי שאין חברו עומד, ולא הגיעה לו בשת ולא בישו, אלא ערו מעשיו הטובים וחקמתו למול מעשה חברו או חקמתו, כדי שיראה מוקללן שהוא מכבד וחברו בזוי. ה) והחושד פשרים, אומר בלבו שאינו חטא, לפי שהוא אומר: מה עשיתי לו, וכי יש שם אלא חשד שמוא עשה או לא עשה? והוא אינו יודע שזה עוון, שמשים אדם פשר בדעתו פבעל עברות.

ה ומהן חמשה דברים - העושה אותן ימשוה אתריהן תמיד, והן קשין לפרש מהן, לפיכך צריך אדם להזהר מהן שפא ידבק בהן, והן קלן דעות רעות עד מאד, ואלו הן: רכילות, ולשון הרע, ובעל חמה, ובעל מחשבה רעה, והמתחבר לרשע, מפני שהוא למד ממעשיו והם נרשמיין בלבו; הוא שאמר שלמה: "ורעה כסילים ירוע" (משלי יג, כ). וכבר חפרנו בהלכות דעות דברים שצריך כל אדם לנהג בהן תמיד, קל וחמר לבעל תשובה. וכל אלו הדברים וכיצא בהן - אף על פי שמעכבין את התשובה, אינן מונעין את התשובה; אלא אם עשה אדם תשובה מהן - הרי זה בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא.

החולק עם הגנב - הקונה ממנו את החפצים הגנובים (גנבה ה, א). **שהוא מחזק יד הגנב ומחטיא אותו** - וגורם לו לגנוב עוד, ועובר על "ולפני עור לא תתן מכשול" (גנבה ה, א; גולה ואבדה ה, א). **שד עניינים** - גולת נכסי עניים. **אמלליו** - אומללים. **להטות דין** - לשנות את הדין במשפט טובות מי שנותן שוחד. **כמה הוא כחה** - להטות את לבו עד שאינו יכול לראות את האמת. **שהדבר יש לו רגלים** - השפעת השוחד ארוכת טווח (פ"מ טירות ב, ט). **מסעודה שאינה מספקת לבעליה** - שהעני מומינו לאכול מתוך בושה, והארוחה אינה מספיקה אף לעני. **אבק גזל** - שאין העני רוצה לתת ממאכלו, ורק נאלץ לעשות כן. **המשתמש בעבוסו שלעני** - חינם. שמשתמש לצרכיו במשכון (עבוסו) שנטל מן הלווה כעירבון לפירעון חובו (ראה מלווה ולווה ג, ח). **קרדם** - גרון. **והמסתפל בעריות** - מתבונן בנשים שאסור לו לשאת אותן. **עומד** - נוכח. **דעות רעות** - הרגלים רעים הבאים מתפיסות רעות. **רכילות** - "זה שהוא שוען דברים והולך מזה לזה ואומר: 'כך וכך אמר פלוני', 'כך וכך שמעתי על פלוני'" (דעות ז, ב וראה ביאורנו שם). **ולשון הרע** - המספר בגנות חברו (שם). **ובעל חמה** - כעסן. **ובעל מחשבה רעה** - של חטא, והיא עברה בדבר הנכבד ביותר באדם, מהותו ומחשבתו (ראה מ"ג, ח "הרחורי עברה קשים מעברה"). **ורעה כסילים ירוע** - המתרועע עם הטיפשים - הרעים נעשה רע.

החסרים פיוס ומחילה

הנראים כאין בהם חטא

דעות רעות - פרישתן קשה

ביאורים

הרמב"ם, בהקדמתו להלכות תשובה, כתב שהוא הולך לעסוק ב"ביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה". ישנם עיקרים, יסודות באמונה, אשר טמונים בהנחות יסוד כאשר אנו אומרים שאפשר לעשות תשובה. אחד מהעיקרים הוא יסוד הבחירה החופשית. הרמב"ם מכנה אותו 'עמוד התורה והמצווה'. כאשר אנו אומרים שאפשר לעשות תשובה אנו מניחים שהאדם יכול לבחור לחטוא, ויש עליו אחריות לשוב מחטאו ולעשות תשובה. לכן אנו חייבים לומר שיש בחירה חופשית. הבחירה החופשית מטילה אחריות על כתפי האדם, והוא אינו יכול להאשים אף אחד אחר במצבו הרוחני. לא את אלוהים, לא את הוריו או סביבתו, אלא רק את עצמו ואת דעתו.

הרמב"ם מודע לכך שבתקופתו הדעה הרווחת אצל טיפשי הגויים וכן אצל רבים מגולמי ישראל, אלה שלא הגיעו לשלמות שכלית מספיקה, הייתה שאין בחירה חופשית. הם טענו שאדם נולד עם טבע מסוים אשר מושך אותו, לטוב או לרע. הרמב"ם טוען שאין דבר כזה. אין שום דבר בטבעו של האדם שמושך אותו לכאן או לכאן. האדם נולד עם נתונים ניטרליים, ובכוחו מטה אותם לאיזה צד שיבחר. גם אופי שנראה אלים הוא אופי ניטרלי, שנתון להטייתו של האדם לטובה.

הרמב"ם הכיר גישות נוספות, כגון הגישה הדטרמיניסטית, הרואה את האדם ככפוף לשרשרת של נסיבות, ולכן מוכרח לעשות את מה שעושה. הרמב"ם מביא דעה זו במורה נבוכים [ג'ז] ודוחה אותה מכל וכל, כמו שנראה בהמשך.

הרחבות

• חטא אדם הראשון

הוא שפִּתְּנוּב בַּתּוֹרָה: "הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע. לְפִי דְבַרֵי הַרְמַבַּ"ם בְּמִוֵּרָה נְבוּכִים, הַבְּחִירָה בֵּין הַטּוֹב לְרַע הִיא תּוֹצְאָה שֶׁל חֲטָאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן. לְפָנֵי הַחֲטָא הַבְּחִירָה הִייתָה בֵּין אֲמַת לְשִׁקֵּר: "וּבִשְׂכַל יְבִדִיל הָאָדָם בֵּין אֲמַת וְהַשִּׁקֵּר, וְזֶה הִיָּה נִמְצָא בּוֹ עַל שְׁלֹמֹתוֹ וְתוֹמֹתוֹ, אֲמַנָּם הַמְּגוּנָה וְהַנְּהָא הוּא בְּמִפּוֹרְטָמֹת לֹא בְּמוֹשְׁכָלוֹת, כִּי לֹא יֵאמָר הַשְּׂמִים כְּדוֹרִים נָהָ, וְלֹא הָאָרֶץ שְׁטוּחָה מְגוּנָה, אֲבָל יֵאמָר אֲמַת וְשִׁקֵּר... וְכֵאשֶׁר מָרָה וְנִטָּה אֶל תְּאוֹתָיו הַדְּמִיוֹנִית וְהַנְּאוֹת חוֹשִׁי הַגְּשָׁמִית, כְּמוֹ שֶׁאֲמַר כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכַל וְכִי תֵּאוֹה הוּא לְעֵינַיִם, עֵנֶשׁ בְּשִׁשְׁלָל הַהִשְׁגָּה הִיא הַשְּׂכִלִית, וּמִפְּנֵי זֶה מָרָה בְּמִצְוֵה אֲשֶׁר בַּעֲבוּר שְׂכָלוֹ צוּה בָּהּ, וְהִגִּיעַ לוֹ הַשְּׁגוּת הַמְּפּוֹרְטָמֹת וְנִשְׁקַע בְּהַתְּגַנּוּת וּבְהַתְּנָאוֹת, וְאוֹ יָדַע שֶׁיִּעוֹר מֵה שֶׁאֲבָד לוֹ וְמָה שֶׁהוֹפֶשֶׁט מִמֶּנּוּ וּבֵאִיזָה עֵינָיו שֶׁב. וְלִזָּה נִאֲמָר וְהִייתָם כְּאַלְהִים יוֹדְעֵי טוֹב וָרַע, וְלֹא אֲמַר יוֹדְעֵי שִׁקֵּר וְאֲמַת, אוֹ מְשִׁיגֵי שִׁקֵּר וְאֲמַת" [מורה נבוכים חלק ראשון פרק ב].

• הכל בידי שמים

שָׂאִין הַבּוֹרָא כּוֹפֶה בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא גּוֹזֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה. מִקּוֹר הַדְּבָרִים הוּא בְּדַבְרֵי חוֹזִי: "אוֹתוֹ מֵלֶאֱךָ הַמְּמוּנָה עַל הַהִרְיוֹן לֵילָה שֶׁמּוֹ וְנוֹטֵל טֶפֶה וּמַעֲמִידָה לְפָנֵי הַקֶּבֶ"ה וְאוֹמַר לְפָנָיו רַב־שֶׁ" טֶפֶה זֶה מוֹ תֵּהָא עֲלֵיהָ גְבוּר אוֹ חֶלֶס חֶכֶם אוֹ טִיפֶשׁ עֵשִׂיר אוֹ עֵנִי וְאִילוֹ רִשְׁעֵי אוֹ צִדִּיק לֹא קָאֲמַר כְּדַר' חֲנִינָא דִּאִ"ר חֲנִינָא הַכֹּל בְּיַדֵי שְׁמַיִם חוּץ מִירַאת שְׁמַיִם" [מסכת נידה דף טז עמוד ב].

שאלות לדין

- א. הרמב"ם קובע שלכל אדם יש רשות להטות עצמו לדרך טובה או רעה. האם הדברים נכונים גם לגבי אדם שנולד וגדל בבית רחוק מאוד מיהדות? עד כמה מסור בידו להטות עצמו לדרך הישר?
- ב. מה גורם לטיפשים לחשוב שהקב"ה גוזר על האדם אם יהיה צדיק או רשע? ממה נובעת מחשבה זו?

הצלחת לין ומשפחתו

מסוימת, כגון חברים או תאוות או תכונות אופי, אך הוא יכול להתגבר על המשיכה הזו ולבחור ללכת בדרך הטובה. **לְקוֹנֵן** - לומר מילות צער. **מָה יִתְאוּנֵן** [יצטער] **אָדָם חֵי, גְּבַר עַל חֲטָאוֹ** - האדם צריך להצטער רק על דברים התלויים בו, והם מעשיו הרעים, כיוון שצער עשוי לורזו להיות אדם טוב יותר. אבל ודאי שאין האדם יכול להצטער על מבנה גופו, כגון על שאינו גבוה דיו וכיוצא בזה. **לְכָם** - רצונם.

פָּרָק חֲמִישִׁי
הַבְּחִירָה וְהַאֲחֵרִית

חירות בחירת האדם ואחריותו

א רְשׁוּת כָּל אָדָם נְתוּנָה לוֹ: אִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצָמוֹ לְדָרֶךְ טוֹבָה וְלִהְיוֹת צְדִיק - הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ; וְאִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצָמוֹ לְדָרֶךְ רָעָה וְלִהְיוֹת רָשָׁע - הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ. הוּא שְׁפָתוֹב בַּתּוֹרָה: "הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע" (בראשית ג, כב). כְּלוֹמַר: הֵן מִיִּן זֶה שְׁלֹא אָדָם הָיָה אֶחָד בְּעוֹלָם, וְאִין לוֹ מִיִּן שֵׁנִי דּוֹמָה לוֹ? בְּזָה הָעֵנָן, שִׁיָּהָא הוּא מַעֲצָמוֹ בְּדַעַתוֹ וּבְמַחְשַׁבְתּוֹ יוֹדַע הַטּוֹב וְהָרַע, וְעוֹשֶׂה כָּל מָה שֶׁהוּא חָפֵץ, וְאִין לוֹ מִי שִׁיעֲבַב עַל יָדוֹ מְלַעֲשׂוֹת הַטּוֹב אוֹ הָרַע. וְכִינֵן שְׁכָן הוּא - "פֶּן יִשְׁלַח יְדָו..." (שם).

1 אֵל יַעֲבֹר בְּמַחְשַׁבְתָּךְ דְּבַר זֶה שְׂאוּמְרִים טְפָשִׁי הָאָמוֹת וְרַב גְּלָמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֲקִדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם מִתְּחִלַּת בְּרִיתוֹ לְהִיֹּת צְדִיק אוֹ רָשָׁע. אִין הַדְּבַר כֵּן: אֵלָּא כָּל אָדָם וְאָדָם רְאוּי לְהִיֹּת צְדִיק כְּמִשָּׁה רַבְּנָה אוֹ רָשָׁע כְּרִבְרָעָם, אוֹ חֲכָם אוֹ סְכָל, אוֹ רַחֲמָן אוֹ אֲכָזְרִי, אוֹ כִּילֵי אוֹ שׁוּעֵי, וְכֵן שְׂאָר כָּל הַדְּעוֹת.

2 וְאִין לוֹ מִי שִׁיִּכְפְּהוּ וְלֹא גּוֹזֵר עָלָיו, וְלֹא מִי שֶׁמּוֹשְׁכוֹ לְאֶחָד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים, אֵלָּא הוּא מַעֲצָמוֹ וּמַדְעַתוֹ נוֹטָה לְאִי זֶה דְרָךְ שִׁיִּרְצָה. הוּא שִׁיִּרְמִיָּה אָמַר: "מִפִּי עָלִיִּין לֹא תִצָּא הַרְעוֹת וְהַטּוֹב" (איכה ג, ח), כְּלוֹמַר: אִין הַבּוֹרָא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם, לֹא לְהִיֹּת טוֹב וְלֹא לְהִיֹּת רַע.

3 וְכִינֵן שְׁכָן הוּא, נִמְצָא זֶה הַחוּטָא הוּא הַפְּסִיד עַל עֲצָמוֹ, וְלִפְיָךְ רְאוּי לוֹ לְכַוֵּן וְלִקְוֹן עַל מָה שֶׁעֲשֶׂה לְנַפְשׁוֹ וְגַמְלָה רָעָה. הוּא שְׁפָתוֹב אַחֲרָיו: "מָה יִתְאוּנֵן אָדָם חֵי? גְּבַר עַל חֲטָאוֹ!" (שם ג, לוט). וְחִזֵּר וְאָמַר: הוּאִיל וְרִשׁוּתְנֵנוּ בְּיָדְנוּ, וּמַדְעַתְנוּ עֲשִׂינוּ כָּל הַרְעוֹת - רְאוּי לָנוּ לְחִזֵּר בְּתִשְׁבָּה וְלַעֲזֹב רָשָׁעֵנוּ, שֶׁהָרְשׁוּת עִתָּה בְּיָדֵינוּ. הוּא שְׁפָתוֹב אַחֲרָיו: "נְחַפְּשֶׁה דְרָכֵינוּ וְנַחֲקֵרָה, וְנִשְׁוִבָה עַד יי" (שם ג, מ).

ג וְעַקֵּר זֶה - עַקֵּר גְּדוֹל הוּא, וְהוּא עֲמוּד הַתּוֹרָה וְהַמְּצוּה, שְׁנֵאָמַר: "רְאָה נְתִיב לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב, וְאֶת הַמְּוֹת וְאֶת הַרְעֵי" (דברים ל, טו), וְכַתּוּב: "רְאָה אֲנִי נְתַן לְפָנֶיךָ הַיּוֹם בְּרָכָה וְקִלְלָה" (שם יא, כו), כְּלוֹמַר שֶׁהָרְשׁוּת בְּיָדְכֶם, וְכָל שִׁיִּחְפֹּץ הָאָדָם לַעֲשׂוֹת מִמְּעֶשֶׂה בְּנֵי הָאָדָם - עוֹשֶׂה, בֵּין טוֹבִים בֵּין רָעִים. וּמִפְּנֵי זֶה הָעֵנָן נֵאָמַר: "מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבַבְכֶם זֶה לָהֶם" (שם ה, כח), כְּלוֹמַר שֶׁאִין הַבּוֹרָא כּוֹפֶה בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא גּוֹזֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה, אֵלָּא לְכָם מְסוֹר לָהֶם.

הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ - לאדם יש יכולת לבחור את מעשיו. **שְׁפָתוֹב בַּתּוֹרָה** - בטעם לגירוש האדם מגן עדן: "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד [מיוחד] מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע, וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יְדָו וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחִי לְעֹלָם [יתפרץ ויאכל מעץ החיים במחשבה שכך יהיה לצנח]" (בפרקים רבים במיני מתבארים אט אט המשל והחידה). **וְאִין לוֹ מִיִּן שֵׁנִי דּוֹמָה לוֹ** - ואף בעלי חיים מפותחים, כגון הכלב, מאולפים לעשות דברים, אך אינם בעלי בחירה. **גְּלָמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** - גולם הוא האדם שיש בו מעלות הגיוניות ומידותיות, אך אינן מושלמות ואינן מסודרות כראוי, אלא יש בהן בלבול וערוב ומשהו מן החסרון (פתי"מ אבות ה, ה). **גּוֹזֵר** - מחליט. **בְּרִיתוֹ** - בריאתו. **רְאוּי לְהִיֹּת** - מסוגל להיות. **צְדִיק כְּמִשָּׁה רַבְּנָה** - במידותיו, אך בכוחותיו השכליים ("יחסים"), אין כל אדם יכול להיות כמשה רבנו. **כְּרִבְרָעָם** - שהחטיא את ישראל לעבוד עבודה זרה (מלכים א, יב, כח). **רְאוּי לְהִיֹּת... חֲכָם** - כל אדם יכול להיות חכם, יש במעט מאמץ ויש במאמץ רב. **סְכָל** - טיפש. **כִּילֵי** - קמצן. **שׁוּעֵי** - נדיב. **דְּעוֹת** - בשני מובנים: מידות, דפוסי התנהגות, תכונות אופי של האדם (דעות א, א); ותובנות חיים שכליות (ראה מו"נ א, ט). שני המובנים האלה אחוזים זה בזה, ותפיסות החיים הופכות לתכונות אופי ולהפך, במודע או שלא במודע. **וְלֹא מִי שֶׁמּוֹשְׁכוֹ** - כאן הכוונה היא למשיכה בהכרח, "לדבר שאי אפשר לו לזוז ממנו" (הלן ד). **לְאֶחָד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים** - הדרך הטובה והדרך הרעה. יש דברים המושכים את האדם לדרך